

Teorijski temelji i metodološka pitanja zavičajne povijesti*

VLATKO SMILJANIĆ

Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija

University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies

E-mail: vsmiljani@fhs.unizg.hr

DOI: <https://doi.org/10.47960/2712-1844.2026.12.197>

UDK: 930.2: 930.1

Pregledni rad

Primljeno: 2. kolovoza 2025.

Prihvaćeno: 19. veljače 2026.

Sažetak

Rad se bavi teorijskim i metodološkim određenjem zavičajne povijesti unutar okvira suvremene historiografije. Analiziraju se temeljna pojmovna pitanja povezana s definiranjem zavičajne povijesti u odnosu na mikrohistoriju i kulturnu memoriju. Posebna se pozornost posvećuje povijesnom razvoju samoga koncepta te njegovim metodološkim specifičnostima, uključujući rad s raznovrsnim izvorima, selektivnost u odabiru tema i napetost između znanstvene objektivnosti i društvenih očekivanja. U radu se također razmatra granica između akademske historiografije i popularnoga pisanja te se problematizira epistemološki status zavičajne povijesti u širem kontekstu historiografske teorije. Zaključno, ističe se da zavičajna povijest može biti znanstveno relevantna kada se temelji na metodološkoj strogosti i kritičkoj analizi, unatoč svojim inherentnim ograničenjima vezanim uz prostor, izvore i društvenu funkciju.

Ključne riječi: epistemologija povijesti; identitet; kulturna povijest; metodologija povijesti; mikrohistorija; zavičajna povijest.

* Rad je nastao kao dio istraživanja u okviru institucionalnoga znanstveno-istraživačkog projekta Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu br. 260068 "ZAPAMTI – Zavičaj kao prostor kulturnoga pamćenja: mikrohistorijska, kroatološka i komunikološka istraživanja lokalnih identiteta i kultura" (CroRiS ID 13340).

Theoretical Foundations and Methodological Issues of Place-Based History

Review article

Received: 2 August 2025

Accepted: 19 February 2026

Summary

This paper investigates the theoretical foundations and methodological framework of place-based history (Croatian: *zavičajna povijest*) as a specific research orientation situated at the intersection of historiography, ethnology, and interdisciplinary cultural studies. It argues that place-based history, while often mistakenly conflated with microhistory or regional studies, constitutes a distinct approach grounded in the exploration of collective memory, identity formation, and place-rooted historical consciousness. The author provides a systematic conceptual differentiation between place-based, regional, and microhistorical approaches, positioning place-based history as an epistemologically autonomous field concerned with the diachronic and synchronic dynamics of historically embedded localities.

The first part of the paper is devoted to a critical review of the historiographical background that has enabled the emergence of place-based history as a legitimate scholarly practice. It considers the influence of the *Annales* school, the rise of bottom-up historical perspectives, and the broader shift from political to social and cultural history. Particular attention is paid to the relevance of place-based history in small nations and culturally diverse contexts, where locally grounded narratives often function as repositories of suppressed or neglected historical experience.

In the second part, the author analyses the key methodological challenges that arise in place-based historical research. These include: the selection and triangulation of sources in limited archival environments; the role of oral history and material culture; the articulation of time and space within a specific place-based framework; and the balance between descriptive fidelity and analytical abstraction. The paper emphasises the need for methodological reflexivity, especially in relation to the researcher's positionality and the ethical dimension of engaging with living communities and inherited memory.

A central contribution of the study lies in its clarification of the specific scientific methods applicable to place-based history, distinguishing general scientific methods (such as induction, deduction, analysis, synthesis, and comparison) from those particular to historical inquiry (such as chronology, causality analysis, genealogy, and oral testimony). The author proposes a model in which place-based history serves not only as a descriptive

but also as an interpretative and critical mode of historical narration, one that can contribute to broader historiographical debates by virtue of its depth, granularity, and cultural embeddedness.

The paper concludes by affirming the scholarly potential of place-based history to transcend anecdotal or antiquarian limitations. When conducted with analytical rigor and methodological clarity, place-based history can illuminate the ways in which the past continues to structure cultural memory and identity within specific spatial contexts, while simultaneously providing insights into macrohistorical patterns. As such, place-based history is presented not as a marginal or auxiliary field, but as an essential component of a plural and reflexive historiographical landscape.

Keywords: epistemology of history; identity; cultural history; methodology of history; microhistory; place-based history.

Uvod

U posljednjim desetljećima, osobito u kontekstu porasta interesa za mikrohistorijska, kulturna i identitetska istraživanja, zavičajna povijest sve se više afirmira kao relevantan i potreban aspekt historiografskog promišljanja. Rastuća valorizacija lokalnih zajednica, svakodnevnoga života, kulturne baštine i identitetskih posebnosti unutar konkretnih geografskih i društvenih okvira otvara prostor za znanstvenu obradu tema koje su nekoć bile potisnute ili smatrane marginalnima u odnosu na velike narative nacionalne povijesti i makrostrukture historiografske analize.¹ Ipak, unatoč sve većoj prisutnosti u znanstvenoj i društvenoj recepciji, zavičajna povijest još uvijek ostaje teorijski neartikulirana i metodološki marginalizirana unutar suvremene historiografske misli. Sustavno znanstveno promišljanje o ovom obliku povijesnoga istraživanja gotovo je u potpunosti izostalo iz domaće historiografske literature.

Stoga, ovaj rad nastoji postaviti teorijske temelje zavičajne povijesti i artikulirati njezin metodološki status u okvirima historiografske znanosti. Temeljna je pretpostavka rada da zavičajna povijest nije tek

¹ MAURA CRONIN, "Local History", u: MARY MCAULIFFE – KATHERINE O'DONNELL – LEEANN LANE (ur.), *Palgrave Advances in Irish History*, Palgrave Macmillan, London, 2009., str. 156; CARLO GINZBURG – JOHN TEDESCHI – ANNE C. TEDESCHI, "Two or Three Things That I Know About It: Microhistory", u: *Critical Inquiry*, Chicago, 1/1993., str. 15.

faktografska rekonstrukcija lokalne prošlosti, već znanstveno i kulturno utemeljena praksa u kojoj se prepliću prostor, kolektivna memorija, identitet i interpretacija. Polazište se nalazi u razumijevanju zavičajne povijesti kao spoja znanstvene metodologije i društvene funkcije, što otvara niz temeljnih teorijskih i epistemoloških pitanja: kako definirati predmet i obuhvat zavičajne povijesti; koje su njezine dodirne točke i razlike u odnosu na mikrohistoriju, lokalnu povijest i kulturnu memoriju; može li zavičajna povijest dobiti status znanstvene discipline s vlastitom metodologijom; kako pristupiti validaciji izvora u uvjetima fragmentarne i nestandardizirane građe; kako pomiriti identitetske funkcije s načelima znanstvene objektivnosti; te, naposljetku, kako se zavičajna povijest uklapa u suvremene historiografske trendove poput interdisciplinarnosti, narativnog obrata i decentralizacije povijesnog znanja.

Ovaj interes dodatno je potaknut sve češćom primjenom zavičajne povijesti u akademskome i izvanakademskom okruženju – u obrazovanju, kulturnim institucijama, muzejskim projektima, općinskim zbornicima i lokalnim povjesničarskim inicijativama. No, praksa često nadilazi teoriju: velik broj objavljenih zavičajnih radova temelji se na revijalnome pristupu, bez jasnih metodoloških kriterija, teorijskog okvira i kritičkoga rada s izvorima.² Upravo u toj disproporciji između žive istraživačke prakse i teorijske neosviještenosti leži središnja motivacija ovoga rada: potreba da se zavičajna povijest iz implicitne narativne prakse prepozna i artikulira kao samostalna analitička kategorija, utemeljena na jasno definiranu pojmovnom aparatu, istraživačkim standardima i znanstvenoj legitimaciji.

Zavičajna povijest ima potencijal posrednika između akademske historiografije i potrebe lokalnih zajednica za očuvanjem memorije i identiteta. Ona nije nužno u opreci s velikim narativima, nego ih može korektivno nadopunjavati i produbljivati, omogućujući uvid u mikrokozmos društvenih odnosa, običaja, svakodnevice i kulturnih

² MARINA KRPAN SMILJANEC, "Lokalna povijest – temelj izgradnje zavičajne zbirke", u: *Knjižničarstvo: glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema*, 1-2, Osijek, 2017., str. 55; PIERRE GOUBERT, "Local History", u: *Daedalus*, Cambridge, 1/1971., str. 114.

praksi.³ Ne radi se o romantiziranome prikazu zavičaja, već o znanstveno strukturiranom pristupu koji, unatoč ograničenjima vezanim uz izvore, prostor i društvenu funkciju, može razviti sofisticiranu metodologiju.

Metodološki okvir ovoga rada temelji se na višerazinskoj teorijskoj analizi usmjerenoj na pojmovno raščišćavanje, kategorizaciju i normativno promišljanje temeljnih istraživačkih pretpostavki. Prvo se razmatra pojmovna distinkcija zavičajne povijesti u odnosu na srodne pojmove, potom slijedi pregled razvoja koncepta i recepcije u hrvatskoj historiografiji, a zatim obrada temeljnih metodoloških pitanja, uključujući izvorne baze, selektivnost, narativne strategije i granicu znanstvene i popularne povijesti. U završnom dijelu rad se fokusira na epistemološki status zavičajne povijesti i mogućnosti njezine znanstvene legitimacije u suvremenom historiografskom diskursu.

Ovim se radom nastoji sustavno artikulirati zavičajna povijest kao zasebna i znanstveno relevantna epistemološka kategorija. Umjesto da se svrstava pod lokalnu ili mikrohistoriju, zavičajna se povijest ovdje tretira kao analitički samosvojno područje utemeljeno na pojmovno preciznu određenju, specifičnim metodološkim pretpostavkama i vlastitoj istraživačkoj funkciji. Time se doprinosi, ne samo boljem razumijevanju lokalno ukorijenjenih povijesnih praksi, nego i razvoju pluralnoga modela historiografske znanosti u kojem se vrednuju kontekstualna, identitetska i simbolička značenja prostora.

Pojmovno određenje

Zavičajna povijest, kao specifičan oblik historiografskoga promišljanja, još uvijek nije sustavno teorijski artikulirana unutar suvremenoga znanstvenog diskursa. U akademskim raspravama, osobito u domaćoj literaturi, često se neprecizno poistovjećuje s lokalnom ili mjesnom poviješću, dok se u međunarodnim kontekstima nerijetko svrstava pod širi okvir mikrohistorijskih istraživanja.⁴ Takve reduktivne interpretacije zanemaruju ključne razlike koje zavičajnu

³ P. GOUBERT, *nav. dj.*, str. 116.

⁴ MIROSLAV BERTOŠA, *Izazovi povijesnog zanata: lokalna povijest i sveopći modeli*, Antibarbarus, Zagreb, 2002., str. 284; M. CRONIN, *nav. dj.*, str. 156.

povijest čine zasebnim epistemološkim fenomenom, s vlastitom spoznajnom logikom, istraživačkim fokusom i društvenom funkcijom.

Iako lokalna povijest označava istraživanje povijesne dinamike određenoga geografskog prostora, općine, sela, grada ili regije, njezina je osnovna orijentacija topografska i deskriptivna, usmjerena na rekonstrukciju događaja, institucija i demografskih kretanja unutar prostornih granica.⁵ Nasuprot tome, zavičajna povijest transcendentira prostornu dimenziju i ulazi u područje identitetskoga, simboličkoga i emocionalnog. Zavičaj se ne određuje isključivo koordinatama na karti, već razinama ukorijenjenosti, pripadnosti, kulturne transmisije i intergeneracijskoga pamćenja.⁶

Zavičajna povijest obuhvaća povijest doživljenoga prostora, prostora oblikovanog životnim iskustvom pojedinaca i zajednice, koji se pamti, interpretira i vrednuje kroz prizmu pripadnosti. U tom smislu, zavičajna povijest uključuje dimenzije koje lokalna povijest načelno ne obuhvaća: subjektivnu percepciju prostora, simboličku konstrukciju identiteta, emocionalnu vezanost i specifičnu društvenu funkciju očuvanja kulturnoga pamćenja.⁷ Ona ne predstavlja tek kroniku jednoga mjesta, nego njegovu interpretaciju u svjetlu iskustva, pripadnosti i značenja.

Ovakav pristup podrazumijeva teorijski zaokret prema integraciji mikrohistorijskih metoda, naratoloških pristupa, teorije kulturne memorije i identitetskih studija.⁸ Zavičajna povijest tako predstavlja točku susreta faktografije i interpretacije, prostorne analitike i

⁵ LESLIE E. BAUZON, "Local History: rationale, problems and prospects", u: *Philippine Quarterly of Culture and Society*, Cebu City, 3/1978., str. 158.

⁶ DRAGUTIN ROSANDIĆ, "Zavičajna povijest: pojmovni izazovi", u: MARIJANA MARINOVIĆ – DRAGUTIN ROSANDIĆ (ur.), *Zbornik Zavičajna povijest u interkulturnom kontekstu*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2005., str. 25-29; M. KRPAJ SMILJANEC, *nav. dj.*, str. 51.

⁷ WILLIAM L. LANG – LAURIE K. MERCIER, "Getting It Down Right: Oral History's Reliability in Local History Research", u: *The Oral History Review*, 12, Waco, 1984., str. 81-84; https://www.geneseeny.gov/files/sharedassets/county/v/1/history/talks/local_history_essay.pdf, MICHAEL J. EULE, *Local History: A Brief Historical Overview and Issues Central to its Practice*, (1. 8. 2025.).

⁸ C. GINZBURG – J. TEDESCHI – A. C. TEDESCHI, *nav. dj.*, str. 15; DRAGO ROKSANDIĆ i dr., "Predgovor izboru radova", u: DRAGO ROKSANDIĆ i dr., *Mikrohistorija: pola stoljeća inovacija*, Filozofski fakultet – SKD Prosvjeta, Zagreb, 2022., str. 11.

simboličke semantike. Uvođenje toga pojma nije puka terminološka distinkcija, već teorijska gesta usmjerena prema proširenju granica historiografske spoznaje.

U najširem smislu, zavičajna povijest bavi se poviješću određene teritorijalne cjeline (naselja, kraja, regije) s ciljem razumijevanja promjena koje su se ondje odvijale kroz vrijeme, uzimajući u obzir sve aspekte društvenoga života.⁹ No, za razliku od lokalne povijesti, ona proizlazi iz osobne povezanosti sa zavičajem te uključuje emocionalnu komponentu, dimenziju pripadnosti i subjektivni angažman. Njezin motiv nije samo znatiželja, već i identitetska potreba.

Za razliku od mikrohistorije, koja se temelji na istraživanju malih i često marginaliziranih pojava radi sagledavanja širih društvenih struktura, zavičajna povijest zadržava fokus na lokalitetu kao samostalnom prostoru značenja. Dok mikrohistoričari, prema Peteru Burkeu, postavljaju velika pitanja na malim mjestima i teže univerzalizaciji, zavičajna povijest često ostaje na partikularnoj razini, usmjerenoj na valorizaciju i afirmaciju lokalnog identiteta.¹⁰ Iako se dijelom oslanja na iste metodološke instrumente (usmena predaja, obiteljske arhive, efemerna građa), njezina je intencija drukčija – interpretacija lokalne memorije, a ne teorijska generalizacija.

Posebnu pozornost treba posvetiti razlikovanju zavičajne povijesti i popularne povijesti. Njihova vanjska sličnost, posebice zbog čestog izvanakadetskoga porijekla i afirmativnog tona, može zamaglit dubinske epistemološke razlike. Popularna povijest često operira unutar pojednostavljenih narativa i emocionalno obojenih priča, čime zadovoljava potrebe publike za identifikacijom, spektaklom ili nostalgичnim prepoznavanjem. Nasuprot tome, zavičajna povijest kada se temelji na znanstvenim kriterijima održava analitičku distancu i kritičku provjerljivost, iako obrađuje emocionalno nabijene teme. Njezina kompleksnost proizlazi upravo iz te dvostruke uloge: znanstvene interpretacije i društveno-empatijske angažiranosti.

Interdisciplinarnost je konstitutivno obilježje zavičajne povijesti. Budući da se bavi prostorom koji nije samo geografski entitet, nego

⁹ M. CRONIN, *nav. dj.*, str. 147.

¹⁰ D. ROKSANDIĆ i dr., *nav. dj.*, str. 13.

simbolički, kulturni i emocionalni konstrukt, istraživački pristup nužno uključuje spoznaje i metode etnologije, kulturne antropologije, sociologije, geografije, a djelomično i psihologije, osobito u analizi memorijskih obrazaca.¹¹ Zavičaj kao "osobna domovina" nije moguće obuhvatiti klasičnim historiografskim instrumentarijem – on traži otvorenost prema narativima, značenjima i društvenim praksama koje se oblikuju iznutra, unutar zajednice.

Povjesničar koji se ozbiljno bavi zavičajnom tematikom nije samo arhivist i analitičar, već i tumač kulturnih kodova, narator identitetskih obrazaca i kritički interpretator lokalnih simboličkih sustava. Kako je istaknuo Pierre Goubert, takav istraživač mora istodobno biti arhivist, antropolog i pripovjedač jer zavičaj nije samo mjesto u prostoru, nego i prostor u značenju.¹²

Zavičajna povijest, dakle, nije samo geografski determinirana: ona je ontološki ukorijenjena u shvaćanju prostora kao nositelja identiteta i memorije. U tom kontekstu, njezin predmet nije samo ono što se dogodilo, već i kako se to pamti, prenosi i tumači unutar zajednice. Zbog toga, ona ne pripada ni inferiornim, ni nesustavnim oblicima historiografije, već predstavlja teorijski zahtjevan i metodološki izazovan pristup povijesti. Radi dodatne jasnoće, u nastavku je usporedba tablica ključnih obilježja zavičajne povijesti u odnosu na lokalnu i mikrohistoriju (Tablica 1), koja pokazuje specifične spoznajno-teorijske i metodološke razlike među tim pristupima.

Tablica 1. Usporedba zavičajne i lokalne povijesti te mikrohistorije

Kriterij	Zavičajna povijest	Lokalna povijest	Mikrohistorija
Primarni fokus	Doživljeni prostor i identitet zajednice	Geografski prostor i njegova povijesna dinamika	Mali fenomen kao refleksija šire strukture
Razina analize	Emocionalna, simbolička, pripadnička	Administrativna i deskriptivna	Analitička i teorijski orijentirana

¹¹ M. BERTOŠA, *nav. dj.*, str. 284; ANTE BEŽEN, "Zavičaj i zavičajnost u znanosti i obrazovanju", u: *Školski vjesnik*, 3-4, Zagreb, 2005., str. 183-185.

¹² P. GOUBERT, *nav. dj.*, str. 118.

Izvori	Usmena predaja, obiteljske arhive, lokalna memorija	Službeni zapisi, lokalna kronika	Arhivsko gradivo, efemerni i neuobičajeni izvori
Epistemološki cilj	Interpretacija lokalnoga značenja i identiteta	Rekonstrukcija lokalne prošlosti	Postavljanje univerzalnog pitanja iz partikularnoga slučaja
Povezanost s autorom	Često autorska ukorijenjenost u zajednici	Moguća, ali ne nužna	Obično vanjski, profesionalni povjesničar
Znanstvena orijentacija	Potencijalna znanstvena subdisciplina uz metodološku svijest	Povijest "odozdo", ali često bez teorijske artikulacije	Jasno definirana historiografska metoda

Povijest koncepta

Geneza zavičajne povijesti kao specifičnog oblika povijesne naracije duboko je ukorijenjena u društvenim i kulturnim potrebama lokalnih zajednica za očuvanjem identiteta, simboličke kohezije i intergeneracijskoga prijenosa pamćenja. Za razliku od etabliranih historiografskih disciplina koje su se razvijale unutar institucionalnih i akademski reguliranih okvira, zavičajna povijest potječe iz inicijativa koje pripadaju tzv. subalternim razinama kulturne produkcije. U svome izvornom obliku ona nije predstavljala znanstveni pokušaj interpretacije prošlosti, već kulturnu praksu oblikovanu radom lokalnih kroničara, amatera, društava za očuvanje baštine i lokalnih identitetskih inicijativa.

Ta izvaninstitucionalna geneza razlog je što se zavičajna povijest u historiografskim teorijama rijetko pojavljuje kao eksplicitna znanstvena kategorija, unatoč dugoj i bogatoj tradiciji praktičnoga djelovanja.¹³ No, upravo ta pozicija "sa strane" omogućila joj je stanovitu otpornost na hegemonijske ideološke obrasce koji su obilježili razvoj nacionalnih povijesti tijekom 19. i 20. stoljeća. Budući da nije bila podložna državnim i akademskim kanonima, očuvala je razmjernu interpretativnu autonomiju, ali i istodobno ostala ranjiva zbog

¹³ M. J. EULE, *nav. dj.*, str. 2.

manjka teorijske refleksije, sklonosti sentimentalizmu i metodološke raznolikosti.

Korijene zavičajne povijesti moguće je naslutiti još u antičkome svijetu, primjerice u Herodotovim prikazima lokalnih običaja ili u Plinijevu zanimanju za zemljopisne i kulturne posebnosti. U tim se primjerima mikroprostori pojavljuju kao točke konkretizacije univerzalnih narativa – gradovi, mitovi i predaje pojedinih zajednica služe kao empirijski materijal za oblikovanje općih znanja o čovjeku, društvu i svijetu.¹⁴ Tijekom srednjega vijeka, zavičajna memorija artikulirala se kroz župne, samostanske i gradske kronike. Te su kronike, iako često bez pretenzija na historiografsku sintezu, predstavljale sustavan pokušaj bilježenja događaja, osoba i običaja važnih za zajednicu.

U ranome novom vijeku, sve izraženije zanimanje za zavičaj povezano je s antikvarnim interesima: proučavaju se rodoslovlja, heraldika, relikvije i arheološki nalazi. Taj oblik kulturne prakse bio je osobito prisutan među elitom i predstavljao je važan korak prema formiranju zavičaja kao nositelja kulturne vrijednosti.

Zavičajna povijest doživljava svoj institucionalni i politički preokret u 19. stoljeću, s razvojem nacionalnih pokreta i nastankom modernih država. Lokalni narativi i baština integriraju se u nacionalne povijesti, često selektivno i instrumentalno. Zavičajna povijest tada gubi dio svoje autonomije i postaje dijelom ideoloških aparata – više se ne bilježi ono što zajednica pamti, već ono što podupire projekt nacionalne homogenizacije.¹⁵ Zavičaj postaje simbol identiteta, ali pod uvjetima koje nameće centralizirana interpretacija prošlosti.

Ova dinamična povijest pokazuje da se zavičajna povijest prilagođavala različitim kontekstima i potrebama. No, kako bi u suvremenom znanstvenom okviru bila shvaćena kao legitimno historiografsko područje, mora se osloboditi naslijeđenih funkcionalizacija i romanizacije te biti reartikulirana kao znanstveno relevantan istraživački okvir.

Proces institucionalizacije zavičajne i lokalne povijesti u europskim kontekstima razvijao se na raznolike načine. U Njemačkoj se

¹⁴ *Isto.*

¹⁵ L. E. BAUZON, *nav. dj.*, str. 158-160.

početkom 20. stoljeća javljaju pokreti *Heimatkunde* i *Landeskunde*, koji afirmiraju pripadnost prostoru kao temelju kulturnog identiteta i historijske svijesti.¹⁶ U Sovjetskom Savezu razvija se koncept *kravedenie* – interdisciplinarni pristup koji spaja povijest, geografiju, etnologiju i ekonomiju u funkciji "znanja o kraju", institucionaliziran kroz muzeje, obrazovne programe i znanstvene publikacije. U Sloveniji se razvija *domoznanstvo*, a u Francuskoj, osobito kroz školu *Annales*, afirmira se svakodnevnica, mikroprostori i dugotrajne strukture kao legitimna polja povijesne analize.¹⁷

Unatoč tim razvojnim linijama, zavičajna povijest i dalje je često percipirana kao pomoćno ili edukativno sredstvo, a ne kao ravnopravan znanstveni pristup. U hrvatskoj historiografiji situacija je bila dodatno otežana: zavičajna i lokalna povijest smatrane su dugo amaterskim praksama, često prepuštenima entuzijastima bez akademske edukacije. Tek se od 1970-ih godina javlja sustavniji interes, najprije kroz muzejske i zavičajne zbirke, a potom i kroz znanstvene inicijative koje prepoznaju ulogu tih pristupa u oblikovanju kulturne memorije i identiteta.¹⁸

Značajni znanstveni pokušaji konceptualizacije zavičajne povijesti pojavljuju se od 1970-ih nadalje, u sklopu mikrohistorijske paradigme. Mikrohistorija, kako su je oblikovali Carlo Ginzburg, Giovanni Levi, Peter Burke i drugi, predstavlja teorijsko-metodološku reakciju na makropristupe koji zanemaruju svakodnevicu, individualna iskustva i kontingentnost.¹⁹ Njezin koncept tzv. redukcije skale omogućuje analizu mikroprostora kao točaka dubljeg uvida u šire strukture.

U tom se okviru zavičajna povijest pokazuje kao bliska, ali ne identična mikrohistoriji. Iako koristi slične metode (usmena predaja, efemerna građa, lokalne arhive), ona ne teži univerzalizaciji, nego interpretaciji i očuvanju identitetski značajnih narativa. Dok mikrohistorija postavlja velika pitanja kroz male slučajeve, zavičajna

¹⁶ M. KRPAN SMILJANEC, *nav. dj.*, str. 52.

¹⁷ M. BERTOŠA, *nav. dj.*, str. 8.

¹⁸ M. KRPAN SMILJANEC, *nav. dj.*, str. 55.

¹⁹ C. GINZBURG – J. TEDESCHI – A. C. TEDESCHI, *nav. dj.*, str. 12-15; D. ROKSANDIĆ i dr., *nav. dj.*, str. 9-13.

povijest često ostaje partikularna, emocionalno angažirana i ukorijenjena u simbolički važnome prostoru.

U hrvatskome kontekstu mikrohistorijski pristupi intenziviraju se početkom 21. stoljeća, osobito kroz osnutak *Mikrohistorijske radionice* pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2020. godine.²⁰ Unatoč tome, i dalje je prisutna kritika, poput one Bertošine, da povjesničari tek sekundarno prepoznaju identitet, prostor i svakodnevicu kao legitimne povijesne teme, često prepuštajući te teme drugim disciplinama poput antropologije i etnologije.²¹

Metodološke značajke

Metodološki pristupi zavičajnoj povijesti suočavaju se s nizom specifičnih izazova koji proizlaze iz njezine lokalizirane, identitetski obojene i često emocionalno implicirane naravi. Takva ukorijenjenost u konkretan prostor i simboličku pripadnost zahtijeva istraživački instrumentarij različit od onoga koji prevladava u nacionalnoj i institucionalnoj historiografiji.

Za razliku od klasičnih historiografskih istraživanja, koja se uglavnom oslanjaju na državne arhive, institucionalne fondove i standardiziranu građu, zavičajna povijest temelji se na disperzivnim, fragmentarnim i često nestandardnim izvorima: privatnim zbirkama, usmenim svjedočanstvima, efemernim tiskovinama, fotografijama, razglednicama, obiteljskim arhivima i simbolički nabijenim narativima lokalne zajednice. Takva izvorna baza zahtijeva visoku razinu metodološke sofisticiranosti: istraživač mora znati kako kritički vrednovati nestandardne izvore, a pritom zadržati ravnotežu između analitičke distance i kulturne empatije.

Ključna metodološka pitanja uključuju selektivnost izvora, njihovu dostupnost i reprezentativnost, provjeru i interpretaciju usmene predaje, heuristički potencijal efemerne građe te načine povezivanja mikroanalitičkih uvida s makrostrukturama društvene i kulturne

²⁰ D. ROKSANDIĆ i dr., *nav. dj.*, str. 7.

²¹ M. BERTOŠA, *nav. dj.*, str. 284.

povijesti.²² U zavičajnoj povijesti granica između arhivske tišine i kulturnoga sjećanja postaje propusna: dokumentirano i nedokumentirano djeluju istodobno, pri čemu se povjesničar kreće između znanstvene rekonstrukcije i interpretacije memorijskih obrazaca.

Zavičajna povijest stoga dijeli mnoge metodološke pretpostavke s mikrohistorijom, ponajprije osjetljivost na detalj, kontekst i diskontinuitet. Usmena povijest, jedan od najvažnijih alata, omogućuje uvid u iskustvene slojeve koji često izmiču pisanim izvorima. Iako takva svjedočanstva ne nude uvijek precizne informacije, njihova vrijednost leži u rekonstrukciji obrazaca sjećanja, emocionalnih orijentira i narativnih struktura zajednice.²³ No, upravo zbog svoje selektivnosti i potencijalne pristranosti, usmena povijest mora biti analizirana uz primjenu kritičkih alata koji uključuju poznavanje narativnih strategija, prepoznavanje tišina, konstrukcija i mitizacija.

Važan metodološki izazov predstavlja i pitanje reprezentativnosti: u kojoj mjeri lokalni fenomeni i pojedinačna iskustva mogu biti relevantni za širu historiografsku sliku? Mikrohistorijski pristup sugerira da se upravo kroz analizu konkretnoga slučaja mogu postaviti nova, općenitija pitanja o društvenim strukturama, kulturi i odnosima moći.²⁴ Zavičajna povijest, iako tematski partikularna, može biti spoznajna točka ulaska u šire procese, pod uvjetom da se odvoji od deskriptivnog sentimenta i usmjeri prema analitičkoj interpretaciji.

Klasifikacija istraživačkih metoda dodatno doprinosi metodološkoj razradi zavičajne povijesti. Marina Krpan Smiljanec i Josip Dročić razlikuju dvije osnovne skupine metoda: opće znanstvene metode (indukciju, dedukciju, analizu, sintezu, komparaciju, studiju slučaja) i specifične metode povijesne znanosti, kao što su kronološka rekonstrukcija, analiza uzročno-posljedičnih odnosa, genealogijska metoda, tzv. metoda reprezentativne kapi i usmena povijest. Ova podjela omogućuje sistematizaciju istraživačkoga postupka i podcrtava slojevitost pristupa potrebnog za obradu zavičajnih tema.²⁵

²² W. L. LANG – L. K. MERCIER, *nav. dj.*, str. 81-84; P. GOUBERT, *nav. dj.*, str. 114-117.

²³ W. L. LANG – L. K. MERCIER, *nav. dj.*, str. 83.

²⁴ D. ROKSANDIĆ i dr., *nav. dj.*, str. 11, 13.

²⁵ M. KRPAN SMILJANEC, *nav. dj.*, str. 55.

Povjesničar zavičajne povijesti nije tek prenositelj priča, nego znanstvenik koji mora prepoznati simboličke slojeve lokalne memorije i kritički ih interpretirati. Rad s osjetljivim, selektivnim i često emocionalno nabijenim izvorima zahtijeva znanstvenu etiku, samorefleksiju i sposobnost da se osobna ili zajednička bliskost s temom ne pretvori u nekritičku afirmaciju. Istinska metodološka vrijednost zavičajne povijesti leži upravo u sposobnosti da se podatci, iskustva i narativi obrade s analitičkom preciznošću i humanističkom osjetljivošću.

Također, nužno je osvijestiti problem selektivnosti, kako u izvorima, tako i u narativnoj konstrukciji. Lokalna zajednica često teži afirmaciji, pri čemu se neugodni aspekti prošlosti prešućuju ili reinterpetiraju. Povjesničar ne smije biti talac kolektivne idealizacije, već mora izgraditi ravnotežu između razumijevanja zajedničkih očekivanja i znanstvene odgovornosti. Mirjana Gross upozorava da povijest ne smije podleći sentimentalizmu, već mora težiti kritici i kontekstualizaciji.²⁶

Dodatno, zavičajna povijest uključuje i svijest o istraživačkom položaju: često su autori zavičajnih studija sami članovi zajednice koju istražuju. U takvim situacijama potrebna je pojačana metodološka samorefleksija kako bi se izbjegla autolegitimacija. Autentičnost ne proizlazi iz pripadnosti, već iz kritičke distance, znanstvene argumentacije i transparentnoga rada s izvorima. U tom smislu, John Brewer precizno opisuje utočišnu povijest, ne kao bijeg u subjektivnost, nego kao strategiju koja vrednuje mikroprostor kao legitimno područje povijesne spoznaje.²⁷

Ispravno metodološki vođena zavičajna povijest, ne samo da pruža uvid u lokalnu prošlost, već i doprinosi pluralizaciji historiografske metodologije općenito. Njezin izazovni karakter (fragmentarni izvori, emocionalna uključenost, hibridnost forme) ne umanjuje znanstvenu vrijednost, već je potencira. Kvalitetna zavičajna studija otkriva zapostavljene glasove, slojeve svakodnevice, memorijske obrasce

²⁶ MIRJANA GROSS, "Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti", u: *Historijski zbornik*, 1, Zagreb, 2009., str. 167.

²⁷ D. ROKSANDIĆ i dr., *nav. dj.*, str. 29.

i narative koji oblikuju lokalni identitet, a upravo ti elementi sve su važniji u suvremenoj historiografiji.

Između znanstvene historiografije i popularnoga pisanja

Jedna od ključnih napetosti u pristupu zavičajnoj povijesti proizlazi iz njezine pozicije između znanstvene historiografije i popularnoga pisanja. Sama priroda zavičajne povijesti (njezina lokalna ukorijenjenost, identitetska funkcija i društveni značaj) čini je osjetljivim područjem koje istodobno mora zadovoljiti znanstvene standarde i odgovarati na očekivanja lokalnih zajednica. S jedne strane, ona teži metodološkoj utemeljenosti i analitičkoj strogosti; s druge strane, često nastaje u kontekstu društvene angažiranosti i afektivne povezanosti s temom. Zbog toga zavičajna povijest često balansira na granici između znanosti i narativne kulture. U mnogim lokalnim monografijama, zbornicima i povijesnim pregledima primjećuje se mješavina arhivskih podataka, kolektivnoga pamćenja i narativa usmjerenih na afirmaciju zavičajnog identiteta. U takvim slučajevima, povijesno pisanje nerijetko podliježe lokalnoj recepciji, pri čemu je znanstvena distanca potisnuta u korist emocionalne prepoznatljivosti. To, međutim, ne znači da zavičajna povijest nužno gubi znanstvenu vjerodostojnost, nego da mora razviti vlastiti normativni okvir koji će omogućiti diferencijaciju između afirmativne funkcije i znanstvene kritike.

Pogrešna je pretpostavka da su popularizacija povijesti i znanstvena interpretacija međusobno isključive. Popularna povijest, doduše, često operira pojednostavljenim narativima, linearnim strukturama i emocionalnim motivima. No, kada se temelji na istraživačkoj odgovornosti, provjeri izvora i svijesti o vlastitim granicama, ona može biti legitimna forma povijesne komunikacije.²⁸ Ključno je razlikovati popularizaciju kao oblik prijenosa znanja, od popularnoga pisanja koje ne teži spoznajnoj vrijednosti, već isključivo kulturnoj identifikaciji i društvenom učinku.

Zavičajna povijest je naročito izložena pritisku popularnosti jer često nastaje u izravnoj vezi s lokalnim zajednicama. Autor je pritom, kao

²⁸ M. GROSS, *nav. dj.*, str. 167.

što je već naglašeno, često i član iste zajednice, što dodatno otežava očuvanje kritičke distance. U takvim slučajevima moguće su razne metodološke devijacije: selektivnost u izboru tema, prešućivanje neugodnih činjenica, idealizacija lokalnih ličnosti, mitologizacija prostora i heroizacija zajedničke prošlosti. Upravo na to upozorava Pierre Goubert, ističući da lokalna povijest (i analogno tome zavičajna) ne smije biti oblik nostalgije, već kritičkoga propitivanja i analitičke elaboracije.²⁹ S druge strane, ne treba zanemariti pozitivnu društvenu funkciju zavičajne povijesti. Ona ima moć aktivirati zajednice, čuvati nematerijalnu baštinu, potaknuti intergeneracijski dijalog i potaknuti interes za povijest izvan akademskih krugova. Često su upravo lokalni povjesničari prvi koji prikupe dragocjene izvore, bilježe svjedočanstva i upozoravaju na zaboravljene fenomene. Ako se ti naponi metodološki osnaže, zavičajna povijest može postati učinkovit most između znanstvene historiografije i njezine društvene relevantnosti.

Ruth W. Sandwell naglašava da zavičajna povijest, kada se temelji na analizi svakodnevice, može doprinijeti razvoju okolišne, društvene i kulturne povijesti. Ujedno može mobilizirati zajednicu da postane aktivan sudionik u očuvanju kolektivnoga pamćenja i kulturne raznolikosti.³⁰ U tom smislu, prijepor između znanstvenog i popularnog pisanja nije isključivo epistemološki, nego i komunikacijski i etički. Povjesničar mora prepoznati višestruka očekivanja akademske zajednice, lokalnoga stanovništva, kulturnih institucija te pronaći način kako ostati vjeran načelima znanstvenoga rada bez odricanja od šire društvene funkcije. Povijest ne smije biti svedena isključivo na znanstvenu suhoparnost, ali ni na pripovjednu banalnost. Narativne strategije pritom igraju važnu ulogu. Mikrohistorijski autori poput Ginzburga koriste literarne postupke (dramatizaciju, rekonstrukciju perspektive, naraciju u prvome licu) kako bi čitatelju približili kompleksnost povijesnoga trenutka.³¹ No, zavičajna povijest tu strategiju mora koristiti s oprezom. U slučaju nedovoljno razvijenoga kritičkog aparata, postoji opasnost skliznuća u patetiku, lokalni mit i sentimentalizam. Zato je važno postaviti metodološke standarde:

²⁹ P. GOUBERT, *nav. dj.*, str. 114-115.

³⁰ D. ROKSANDIĆ i dr., *nav. dj.*, str. 28.

³¹ C. GINZBURG – J. TEDESCHI – A. C. TEDESCHI, *nav. dj.*, str. 13.

jasnu strukturu rada, sustavno navođenje izvora, uporabu znanstvenih metoda i kritičku evaluaciju lokalnih narativa. Zavičajna povijest ne mora birati između znanosti i popularnosti, ali mora biti svjesna zamki koje prijete s obje strane: trivijalizacija s jedne, akademska zatvorenost s druge strane. U idealnome slučaju, zavičajna povijest razvija jezik koji je razumljiv, a ne pojednostavljen; pripovijedan, ali ne mitološki; angažiran, ali ne apologetski. Takva povijest može biti most, a ne rub historiografije.

Epistemološki status

Jedno od temeljnih teorijskih pitanja u suvremenim raspravama o zavičajnoj povijesti tiče se njezina epistemološkoga statusa. Ključno je ustvrditi može li zavičajna povijest, s obzirom na svoje karakteristike, biti shvaćena kao znanstvena subdisciplina s vlastitim teorijskim temeljima, metodološkom jasnoćom i kriterijima provjerljivosti znanja, ili pak ostaje u domeni kulturne prakse, kolektivnoga pamćenja i lokalne naracije. Ova dvojba reflektira napetost između historiografije kao znanstvene discipline i pamćenja kao društvene funkcije, između spoznaje i identifikacije, između objektivnosti i pripadnosti.

Zavičajna povijest često nastaje iz potrebe lokalnih zajednica za očuvanjem vlastite prošlosti, identiteta i simboličkih kontinuiteta. Njezin se predmet nerijetko podudara s funkcijama kulturne memorije: selektivno prenošenje sjećanja, afirmacija lokalne pripadnosti i oblikovanje zajedničkih narativa. Upravo ta povezanost s memorijalnim praksama dovodi do pitanja može li zavičajna povijest generirati znanje koje zadovoljava znanstvene standarde, osobito u pogledu izvorske utemeljenosti, metodološke sustavnosti i mogućnosti argumentirane verifikacije. Mirjana Gross upozorava da znanstvena povijest ne smije podleći sentimentalizmu, fragmentarnosti i relativizmu: njezina zadaća je objašnjavanje, kontekstualizacija i povezivanje pojedinačnih fenomena sa strukturnim procesima.³² Ako zavičajna povijest želi steći znanstveni status, mora nadići razinu pukoga bilježenja sjećanja i razviti mehanizme koji omogućuju validaciju njezinih tvrdnji i zaključaka.

³² M. GROSS, *nav. dj.*, str. 167.

Pitanje validacije posebno je osjetljivo zbog naravi izvora koji se u zavičajnoj povijesti najčešće koriste, a često su ne samo fragmentarni i selektivni, nego i duboko subjektivizirani. No, njihova heuristička vrijednost ne proizlazi iz kvantitativne stabilnosti, već iz kvalitativne interpretabilnosti. Upravo zato, zavičajna povijest mora primijeniti metodološke strategije višestruke provjere, kontekstualnoga tumačenja i narativne analize, kako bi subjektivni izvori bili znanstveno uporabljivi.

Peter Burke u kontekstu mikrohistorije upozorava na opasnost da se iznimke pogrešno interpretiraju kao pravila.³³ Isti izazov vrijedi i za zavičajnu povijest: partikularnost istraživačkoga predmeta ne smije voditi u opću neobvezujućnost zaključaka. Umjesto univerzalizacije, zavičajna povijest mora težiti kontekstualnoj dubini i jasnoći u iskazivanju ograničenja vlastite reprezentativnosti.

Dodatni epistemološki izazov proizlazi iz naravi samog istraživačkoga postupka. Zavičajna se povijest oslanja rijetko na unaprijed oblikovane teorijske modele; češće slijedi materijal i oblikuje interpretaciju iz samih podataka. Taj pristup omogućuje fleksibilnost i osjetljivost za lokalne specifičnosti, no otvara i mogućnost proizvoljnosti i nedostatka konceptualne konzistentnosti. Giovanni Levi u tom smislu ističe da mikrohistorija, a analogno tome i zavičajna povijest, ne teži totalitetu spoznaje, već razumijevanju društvenih mikrokozmosa u njihovoj višeslojnosti.³⁴

Uspostava epistemološkoga legitimiteta zavičajne povijesti ne znači njezino uklapanje u normativne obrasce pozitivističke historiografije. Njezina metodološka osnova bliža je epistemološkom pluralizmu: ona integrira različite razine spoznaje, od empirijskog opisa do simboličke interpretacije, od analize izvora do analize narativa, od deskriptivnih do normativnih uvida. Takav pristup nije slabost, nego potencijal, a upravo zbog toga što objedinjuje memorijske, identitetske i analitičke slojeve, zavičajna povijest može ponuditi relevantan doprinos razvoju suvremene historiografske metodologije. U tom kontekstu neophodno je postaviti jasne granice između znanstvene

³³ D. ROKSANDIĆ i dr., *nav. dj.*, str. 16.

³⁴ *Isto*, str. 37.

zavičajne povijesti i publicističkih, memoarskih ili politički instrumentaliziranih oblika lokalnoga pisanja. Pritom ključnu ulogu ima metodološka disciplina: strukturiranost istraživačkoga problema, jasnoća u definiranju izvora, primjena znanstvenih metoda i svijest o poziciji istraživača unutar zajednice. Zavičajna povijest ne smije biti oblik samopotvrđivanja, već kritička praksa usmjerena na interpretaciju lokalnog u njegovoj povijesnoj i društvenoj složenosti.

Michael J. Eule naglašava da lokalna povijest, a time i zavičajna, ima važnu ulogu u obrazovanju, jačanju identiteta i prijenosu pamćenja, ali da njezina spoznajna vrijednost ne može biti mjerena samo pragmatičnim ili didaktičkim učinkom.³⁵ Ako želi ući u znanstveni prostor, mora zadovoljiti i kriterije transparentnosti, metodološke utemeljenosti i interpretativne opravdanosti.

Zaključno, epistemološki okvir zavičajne povijesti mora se temeljiti na usklađenju triju ključnih razina: 1. empirijske utemeljenosti, 2. metodološke odgovornosti i 3. svijesti o društvenoj funkciji. Kada su te dimenzije uravnotežene, zavičajna povijest može djelovati kao punopravna znanstvena praksa unutar pluralnoga historiografskog prostora. Ako se, međutim, zanemari bilo koja od njih, ako empirija preraste u sentiment, metodologija u proizvoljnost, a društvena funkcija u ideologizaciju, znanstveni legitimitet zavičajne povijesti postaje upitan.

Zaključak

Zavičajna povijest, kako je u ovom radu prikazano, zauzima specifično mjesto unutar suvremene historiografije, temeljeći se na međudodnosu prostora, identiteta, memorije i znanstvene interpretacije. Iako je dugo vremena bila marginalizirana i znanstveno podcijenjena, ona danas, u kontekstu decentralizacije historiografskog znanja, sve više potvrđuje svoj spoznajni i metodološki potencijal. Ovaj rad pokazao je da zavičajna povijest nije tek oblik sentimentalnoga pisanja o prošlosti jednoga kraja, nego teorijski zahtjevnija i metodološki utemeljiva znanstvena praksa.

³⁵ M. J. EULE, *nav. dj.*, str. 3.

Polazeći od pojmovne distinkcije, utvrđena je razlika između zavičajne, lokalne i mikrohistorije. Dok lokalna povijest ostaje primarno deskriptivna i topografski orijentirana, a mikrohistorija usmjerena na univerzalizaciju partikularnih fenomena, zavičajna povijest objedinjuje identitetski utemeljenu perspektivu i znanstvenu analizu, zadržavajući pritom partikularnost kao vrijednost, a ne ograničenje. Povijest doživljenoga prostora u zavičajnom ključu ne promatra se isključivo kao prostorna kategorija, već kao simbolički konstrukt ukorijenjen u pripadnosti, memoriji i emocionalnom značenju.

Povijesna geneza zavičajne povijesti, od kronika, antikvarnih interesa i kulturne baštine do nacionalnih instrumentalizacija, pokazuje njezinu višestruku funkcionalnost, ali i potrebu za teorijskom reartikulacijom. Tek kroz osviještenu epistemološku analizu moguće je zavičajnu povijest odmaknuti od ideoloških i publicističkih redukcija i afirmirati je kao znanstveno relevantan pristup. U tom smislu, ključno je da se ona prestane promatrati kao rubna i pomoćna forma povijesne proizvodnje, te da se uključi u metodološki pluralizam suvremene historiografije.

Metodološki izazovi koji obilježavaju zavičajnu povijest (fragmentarnost građe, oslonjenost na usmenu predaju, emocionalna uključenost autora, potencijalna identifikacija s temom) nisu prepreke, nego metodološke točke provjere. Uspješno istraživanje u ovom području temelji se na sposobnosti da se ti izazovi prepoznaju, reflektiraju i uključe u znanstveni aparat. Povjesničar pritom ne djeluje kao neutralni kroničar, nego kao interpretator simboličkih sustava i dinamičke kolektivnoga pamćenja.

Zavičajna povijest ujedno ima važnu društvenu funkciju. U vremenu globalizacije i homogenizacije kulturnih narativa, ona omogućuje očuvanje mikroidentiteta, valorizaciju lokalne raznolikosti i prijenos memorije među generacijama. Taj aspekt nije u suprotnosti s njezinim znanstvenim karakterom, nego ga nadopunjuje i ukazuje na potrebu integracije znanstvene odgovornosti i društvene osjetljivosti. Pravilno strukturirana zavičajna povijest omogućuje afirmaciju zaboravljenih glasova, dokumentiranje svakodnevice te rekonstrukciju povijesti "iznutra", iz perspektive onih koji su je živjeli.

Unatoč prisutnim sumnjama u njezinu znanstvenu vrijednost, zavičajna povijest, kada se temelji na metodološkoj disciplini, kritičkoj

analizi i kontekstualnom razumijevanju, može postati važno područje znanstvene historiografije. Njezina epistemološka specifičnost ne leži u univerzalnosti, nego u sposobnosti da konkretno sagleda kompleksno, da partikularno učini interpretativno plodnim, a identitetski nabijeno analitički utemeljenim.

Zaključno, zavičajna povijest zaslužuje status punopravnoga znanstvenog pristupa, utemeljena na trima ključnim dimenzijama: pojmovnoj jasnoći, metodološkoj samosvijesti i društvenoj relevantnosti. Njezina snaga ne proizlazi iz težnje za velikim narativima, već iz sposobnosti da u malome pronađe značenje, tj. da u povijesti jednoga mjesta prepozna širi horizont smisla. Prema tome, zavičajna povijest nije ni inferiorna ni sentimentalna, nego drukčija: utemeljena na znanju koje prepoznaje značenje pripadnosti. Svoj istraživački potencijal ostvaruje i u interdisciplinarnim prostorima kroatologije, etnologije, kulturne antropologije i lokalnih studija. Time postaje relevantna, ne samo unutar historiografije, nego i u humanističkim znanostima koje se bave identitetskim, prostoronosnim i memorijskim procesima. Kao takva, otvara nova istraživačka pitanja na razmeđu znanosti, kulture i zajednice.